

Ramiz ƏLƏKBƏROV
AMEA Folklor İnstitutunun elmi işçisi

**“KOROĞLU” DASTANININ “AĞCAQUZU” QOLU
AŞIĞ ASLAN KOSALININ TƏHKİYƏSİNDƏ
(I VARIANT ÜZRƏ)**

Açar sözlər: dastan, Aslan Kosalı, mətn, repertuar, motiv, obraz

XÜLASƏ

Məqalədə son dövrlərə qədər çox da populyar olmayan bir dastan qolunun – “Koroğlu” dastanından “Ağcaquzu” qolunun yazıya alınma və nəşr olunma prosesi işıqlandırılır, eyni zamanda bu qolun ünlü sənətkar Aşıq Aslan Kosalının təhkiyəsində bədiilik və mükəmməllik baxımından dəyəri araşdırılır. Ustad sənətkarın dastan ifaçısı kimi qazandığı böyük uğurların bu qolda ifadəsi sərgilənir.

SUMMARY

**THE PART OF “AGHJAGUZU” OF THE EPOS OF “KOROGLU” IN THE NARRATION
OF ASHUG ASLAN KOSALI (ON THE BASE OF A ONE VERSION)**

In the article the process of writing and publishing of the part of “Aghjaguzu” of the epos of “Koroghlu” which is not so popular till nowadays is brought to the light, at the same time in terms of artistic and perfection the value of this part in the narration of Ashug Aslan Kosali is investigated. The great successes of master ashug as an epos performer are demonstrated in this part.

Keywords: epos, Aslan Kosali, text, repertoire, motive, image

РЕЗЮМЕ

**ВЕТВЬ «АГДЖАГУЗУ» ДАСТАНА «КЕРОГЛУ» В ПОВЕСТВОВАНИИ АШУГА АС-
ЛАНА КОСАЛЫ (ПО I ВАРИАНТУ)**

В статье освещается процесс написания и публикации не очень популярной до недавнего времени ветви дастана – ветви «Агджагузу» дастана “Кероглу”, в тоже время исследуется ценность этой ветви в повествовании выдающегося мастера ашуга Аслана Косалы с точки зрения художественности и совершенства. В этой ветви демонстрируется выразительность больших успехов мастера как исполнителя дастана.

Ключевые слова: дастан, Аслан Косалы, текст, репертуар, мотив, образ

Məsələnin qoyuluşu. “Koroğlu” dastanında “Ağcaquzu” qolunun digər qollarla mətn bağlılığı, bu qolun özünün quruluşu ön plana çəkilir. Aşıq Aslan Kosalı təhkiyəsinin bu qol əsasında özünəməxsus keyfiyyətləri nəzərə çatdırılır.

İşin məqsədi. “Ağcaquzu” qolunu istər mətn baxımından, istər poetik nümunələr baxımından araşdırmaya cəlb etmək və Aşıq Aslan Kosalının ifasında daha da dolğunluq qazanmasını göstərmək.

Aşıq spesifik folklor söyləyicisi tipidir və dastan ifaçılığı bu missiyanın tərkib hissəsidir. Bu prosesdə ifa geniş, yaxud məhdud auditoriyaya ünvanlanır. Folklorşünas alim Ə.Əsgərin qeyd etdiyi kimi: “Dastan ifaçılığı epik mətnin auditoriyaya çatdırılma vasitəsidir və o, özündə musiqi aləti, hava və səs kimi komponentləri birləşdirir. Mətnin poetik forması da ifanın komponentlərindən biridir və bir-birini şərtləndirir” (1, 168).

Aşıq Aslan Kosalı söyləyicilik – dastan ifaçılığı missiyasını əsasən el şənliklərində – toylarda yerinə yetirmişdir. El şənlikləri sənətkar üçün auditoriya rolunu oynamışdır. Nəhayət, Aşıq Aslanın ixtiyar çağlarında folklorşünas alim Elxan Məmmədli aşığın mükəmməl bildiyi dastanların bir qismini yazıya almışdır. Lentə alındığı dövrdə ədəbi və elmi ictimaiyyətə məlum olmayan “Ağcaquzu” qolunu (“Koroğlu” dastanından) E.Məmmədli sonralar daha iki dəfə aşığın ifasında yazıya almışdır. Prof. M.Allahmanlı bu xeyirxah işə münasibət bildirərək yazır: “Folklorşünas E.Məmmədlinin Borçalı mahalının ustad sənətkarı Aşıq Aslan Kosalıdan “Koroğlu” dastanının “Ağcaquzu” qolunu yazıya alması təqdirəlayiqdir və bu tip işlər folklorşünaslıqda son dövrün ən uğurlu hadisəsidir” (2, 11). “Ağcaquzu” qolunun birinci variantı 1989-cu ildə yazıya alınmış, sonrakı variantlar 1999 və 2012-ci illərdə yazıya alınaraq müxtəlif kitablara daxil edilmişdir. Aslan Kosalının söylədiyi dastanların yazıya alınması birbaşa E.Məmmədlinin zəhmətinin və qədirşünaslığının bəhrəsidir. Belə ki, həmin dastanlar aşığın öz evində, heç kimin iştirakı olmadan Elxan müəllim tərəfindən lentə alınmışdır. “Ağcaquzu” qolundan sonra “Abbas-Gülgəz”in Borçalı variantı, 1992-ci ildə “Aşıq Qərib-Şahsənəm”, 2006-cı ildə “Tahir-Zöhrə”, “Valeh-Zərrigar”, 2012-ci ildə “Novruz-Qəndab”, “Səyyad-Səadət”, “Aslan şahla İbrahim”, “Alı xan-Pəri” dastanları və qeyd etdiyimiz kimi, “Ağcaquzu” qolunun yeni variantı – şərti olaraq “Pəriuzad xanımın Çənlibelə gəlməsi” adlanan qol yazıya alınmışdır. E.Məmmədli qeyd edir ki, Aşıq Aslan Kosalının repertuarından yazıya alıb təqdim etdiyimiz dastanlar bu kamil ustadın bildiyi dastanların az bir hissəsidir. Onun sinəsində hələ yazılmamış çoxlu dastanlarımız qorunmaqdadır” (3, 9). Çox təəssüf ki, Aşıq Aslanın ömür köçü digər dastanları yazıya almağa imkan vermədi. Yazıya alınmış dastanlar AMEA Folklor İnstitutunun layihəsi əsasında seriya ilə nəşr olunan “Azərbaycan Folklor Külliyyatı” adlı silsilənin 30-cu cildində nəşr olunmuşdur.

“Koroğlu” dastanının “Ağcaquzu” qolu ikili süjet xəttinə malik olduğundan, E.Məmmədlinin də qeyd etdiyi kimi, ikinci süjet xəttinə aid olan hadisələr “Pəriuzad xanımın Çənlibelə gəlməsi” adı ilə nəşr olunmuşdur. Hər iki süjet xəttində baş verən hadisələr bir-biri ilə daxili bağlılıq təşkil edir, biri digərini tamamlayır. Qeyd edək ki, “Ağcaquzu” qolu Aslan Kosalının ifasında üç variantda yazıya alınmışdır. Birinci variant (1989) “Azərbaycan Folklor Külliyyatı” toplusunun 30-cu cildində nəşr olunmuşdur. Eyni zamanda bu cildə “...1934-cü ildə tədqiqatçı Əliheydər Tahirovun hansısa aşıqdan yazıya aldığı bir neçə tezis xarakterli “Ağcaquzu” adlı (Folklor arxivi. Əlyazması. İnv. №726 (5) 36 arxiv materialı” (3, 6) da dərc olunmuşdur. Sonradan yazıya alınmış iki variant (1999, 2012) “Borçalı folklor örnəkləri” adlı toplusunun (2013) ikinci cildində nəşr olunmuşdur. Biz burada birinci variantın üzərində dayanacağıq.

Dastan ifaçılığının klassik yolunda ənənəvi bir üsul olmuşdur. M.H.Təhməsinin də qeyd etdiyi kimi: “aşiq tərəfindən ifa edilən hər bir dastan, əgər belə demək mümkündürsə, üç hissədən: ustadnamə, dastan özü, bir də duvaqqapmadan ibarət olur” (1, 62). Bu aksiom aşığın geniş dinləyici auditoriyasında çıxışı zamanı özünü doğruldan bir prosesdir. Nəzərə alsaq ki, Aşıq Aslan Kosalının repertua-

rından götürülmüş dastanları aşıq lentə – yazıya almaq üçün ifa etmişdir, onda birinci və üçüncü hissələrə o qədər də ehtiyac hiss olunmur. Əsas diqqət ikinci hissəyə yönəlir, yəni dastanların özünü təqdim etməyə, belə situasiyalarda məkan bunu tələb edir, yəni məqsəd budur.

“Ağcaquzu” qolunun birinci hissəsi də Aslan Kosalının (eləcə də Borçalı aşıq mühitində bir çox sənətkarların) təhkiyə üslubuna uyğun cümlələrlə başlayır: “Bəli, qulluğunuza hardan xavar verem, keçmiş əyyamnan, sabiqəl-dövrannan, ustaddar qövmünnən” (3, 380). Bu hissədə hadisələr çoxşaxəli olmayan süjet üzərində qurulmuşdur. Koroğlunun Hasan paşadan qisas almaq istəyi, igidlik elmini öyrənmək üçün Təkə-Türkmən elinə gəlib çıxması, Süleyman xanın qızı Bilqeyisə aşıq olması, onunla evlənməsi, nəhayət, övladı – oğlu olması, Bilqeyisi itirməsi, uşağını qarının saxlaması və Hasan paşanın xahişi ilə onun sarayına, himayəsinə verməsi birinci hissənin süjet xəttini təşkil edir. Bu hissədə maraqlı cəhət “Koroğlu” dastanının digər qolları ilə səsləşmələr, paralellər və fərqli səhnələrdir (3, 380-385). Birinci hissədə (“Ağcaquzu”) “Koroğlu” dastanının başqa qollarındakı müştərək motivlərlə səsləşmələr olsa da, daha çox “Alı kişi” və “Koroğlunun Dərbənd səfəri” qollarının epizodları, motivləri ilə səsləşir.

“Ağcaquzu” qolunda digər qollarla oxşar və fərqli cəhətlərə nəzər salaq: Koroğlunun igidlik badəsi içməsi (məğlubedilməzlik statusu alması), Koroğlunun aşıq olması, Koroğlunun özünə məskən seçməsi, çuğul obrazı, Hasan paşa obrazı, qarı obrazı, bazubənd obrazı, döyüş səhnələri yuxarıda adlarını çəkdiyimiz qollardan (başqa qollarda da bu motivlərə rast gəlirik) bizə tanış olan motivlərdir. Hətta türk mifoloji mətnləri ilə paralellik təşkil edən daha bir epizod – canavarın (qurdun) mağarada uşağı əmizdirməsi epizodu diqqəti cəlb edir. Bu epizod söyləyicinin genetik kod faktorundan qaynaqlanan bir epizoddur. “Koroğlu” dastanının poetik mətnində rast gəldiyimiz başqa bir deyim – “Çaqqal əniyi qurd olmaz, Yenə qurd oğlu qurd olur” deymi də bu qəbildəndir.

Fərqli cəhətlərə gəlincə qeyd edək ki, Koroğlu bir obraz kimi məğlubedilməzlik statusunu “Alı kişi” qolunda Qoşabulağın suyundan alır. “Ağcaquzu” qolunda nurani qoca görkəmində gələn Həzrət Əli əlini onun kürəyinə vurur və ona igidlik badəsi içirir.

“Alı kişi” qolunda qəhrəman yaşamaq üçün Çənlibeli məskən seçir, bu qolda yaylaqda (dağda) gizli bir mağaranı. Mağara qayalıqda olur və bu epizod da Çənlibeldəki Ağ qaya obrazı ilə səsləşir.

“Ağcaquzu” qolunda söyləyicinin təhkiyəsində də fərqli məqam diqqət çəkir. Koroğlunun düşmən qoşunlarına yazığı gəlir, hamısını qırmaq istəmir və döyüşü dayandırmaq üçün özü qaçıb daldalanır. Bu epizod qəhrəmanın humanizmi nöqtəyi-nəzərindən maraqlıdır.

“Koroğlunun Dərbənd səfəri” qolunda qəhrəmanın övladı doğma babasının və anasının, bu qolda isə əvvəlcə qarının, sonra isə Hasan paşanın himayəsində böyüyür.

Şərti olaraq “Pərizad xanımın Çənlibelə gəlməsi” adı altında nəşr olunan ikinci hissədə başqa qollarla bərabər, xalq nağılları ilə də paralellər müşahidə

olunur. Uşağın günlə, həftə ilə (sürətlə) böyüməsi, cadugərlik və sehrbazlıq səhnələri, nurani qoca – hamı obrazı nağıl motivlərindən qaynaqlanır. Bu da ondan irəli gəlir ki, dastanların təhkiyə üsulu nağılların təhkiyə üsulu ilə demək olar ki, eyniyyət təşkil edir. Bu hissədə digər qollarla üst-üstə düşən məqamlara nəzər salaq. Saraylarda böyüyən dastan qəhrəmanlarının əksəriyyətini dayələrə tapşırırlar. Bu qolda da həmçinin Ağcaquzunu saraylarda dayələrə tapşırırlar.

Bu qolda da dastanlarda sabitləşmiş ənənəvi on beş yaş anlayışı diqqəti cəlb edir. Demək olar ki, nağıl və dastanların bir çoxunda qəhrəman on beş yaşa çatan-da ya aşiq olur, ya da igidlik göstərir. Bu, sabitləşmiş formullardan biridir. Biz bu tendensiyanı “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarında da görürük: “At ayağı iti, ozan dili çevik olur. Yiyəsi olan yekəlik, qabırğalı böyüyür. Oğlan on beş yaşına girdi. Oğlanın atası köçüb Bayandır xanın adamlarına qarışdı” (6, 178).

“Koroğlu” dastanının əksər qollarında sazla qılinc qoşa yol gedir. Bu qolda da Koroğlu görür ki, caduya qılinc kar eləməyəcək, sazı götürür, Pərizad xanımı sazla-sözlə yola gətirir.

Ağcaquzunun Koroğlunu (atasını) tapması, döyüş səhnəsi, hərbə-zorba, bir-birini tanıma səhnəsi, bazubənd obrazı “Koroğlunun Dərbənd səfəri” qolunda cərəyan edən hadisələrlə oxşardır.

Bu qolda Koroğlunun qeybdən peyda olan Həzrət Əli ilə görüşü və mükəlliməsi qol içində qol təsiri bağışlayır. Əgər bu qoldan həmin hissəni götürüb ayrıca təqdim etsək bitkin bir rəvayət təsiri bağışlayar. Bu hissənin özündə də “Alı kişi” qolu ilə səsleşən “atları qaratıkanlıqda, çinqilliqda sınamaq” səhnələri var.

“Ağcaquzu” qolunda söyləyici özünüifadəsini, orijinallığını sərgiləyən bir sıra epizodlar var ki, bu epizodlar digər qollarla bu qolda olan fərqləri qabarıq göstərir. Bu qolda Koroğlunun qəhrəman obrazı kimi yeni keyfiyyətləri üzə çıxır. Daha doğrusu, bu çalar Aslan Kosalının söylədiyi dastanların əksəriyyətində müşahidə olunur. “Ağcaquzu” qolunda Koroğlunun möcüzələrə, alqışlara, qarğışlara inamı belə cizgilərdəndir. Koroğlunun Həzrət Əli ilə qarşılaşması, Həzrət Əlinin qeybdən var olması və qeyb olması, Koroğlunun Nigar xanımın qarğışına düşdüyünü düşünməsi (“Səni ağam Əliyə tafsırıram”) milli təfəkkürdə sabitləşmiş inamlara söykənir. Mətnədə bu inamın ifadəsi söyləyicinin əhli-Quran olmasından irəli gəlir. “Pərizad xanımın Çənlibelə gəlməsi” qolunda işlənmiş “O da salavat çöyürdü”, “Ya Allah, deyib yola düzəldilər”, “Allahdan başqa heç kəs üstün gəlib səni yenə bilməz” kimi qəlib ifadə – obrazlar da buradan qaynaqlanır. Dastanda izlədiyimiz, Aşıq Aslanın təhkiyəsində sabitləşmiş qəlib ifadələr həm də dastanın qolları arasında üzvi bağlılığa, harmoniyaya xidmət edir.

“Ağcaquzu” qolunun 1934-1936-cı illərdə yazıya alınmış arxiv variantında əsas hadisələr Aslan Kosalı mətni ilə üst-üstə düşür. Lakin söyləyici improvizasiyasından irəli gələn bəzi fərqlər var ki, bunları qeyd etməyi lazım bilirik. Aslan Kosalının təqdim etdiyi mətndən fərqli olaraq burada Ağcaquzu ilə Pərizad xanım göbəkəsmə nişanlı olurlar (yəni deyikli olurlar). Başqa bir fərq odur ki, bu mətnədə Düldülün sahibi (Həzrət Əli) Ağcaquzuya buta verir. Aşıq Aslan mətnində cadunun təsirindən Koroğlunu və dəliləri torpaq sıxır, burada isə evin divarları.

Bundan əlavə poetik nümunələrdə – şeirlərdə ayrı-ayrı misralarda, bəndlərdə və yaxud bütövlükdə şeirin özündə çox sayda fərqlər var ki, bütün bunlar əksər hallarda söyləyici improvizasiyası ilə bağlı məsələlərdir.

Qeyd etdiyimiz kimi, “Ağcaquzu” qolu Aslan Kosalının ifasında üç variantda yazıya alınsa da “...hər üç variantda eyni aşıqdan yazıya almağımıza baxmayaraq, istər poetik nümunələrdə, istər süjet xəttində, istərsə də təhkiyə üslubunda müəyyən fərqlər mövcuddur” (17, 386). Variantlar arasındakı fərqlərə biz sənətkarın improvizasiyası prizmasından baxırıq və digər iki variantın üzərində gələcək tədqiqatlarımızda dayanacağıq.

Aşıq Aslan Kosalının təqdim etdiyi “Ağcaquzu” qolunda aşığın öz ifaçılığın xas olan təhkiyə üsulu ilə bərabər, canlı danışığ dilinin koloriti, obrazlı ifadələrin və keçid formulların zənginliyi diqqəti cəlb edir. Bəzi nümunələrə nəzər salaq:

“Ancax bu ölüm-dirim cəngi döy, yığım-qaldırım cəngidi” (12, 380).

“Siz nə bilirsiniz, o, haranın yol azanıdı?” (3, 381).

“Öyün yıxılsın, Hasan paşa” (3, 382).

“Qoşunu pencər kimi piçməyə başladı” (3, 383).

“Dərdi sizəmi qalır” (3, 385).

“Zehni Aflatun kimi kəsirdi” (3, 386).

“Üzünüxə xeyirri savaxlar açılısın” (3, 387).

“Səni ağam Əliyə təfsirirəm” (3, 391).

“Ayax üzəngiyə, düz qavırğıya, üz qoydu karvana tərəf” (3, 391).

“Elə bil ağalığın pələ kalıdı, bığlarını həjəmət kürəsi kimi arxıya ötürüf” (3, 391).

“Dədənə borcummu var” (3, 391).

“Allahın işini bilmək olmaz” (3, 393).

“Gözdər qayır-qayır qaynıyır” (3, 395).

“Əyə, ağlına gələni söyləmə” (3, 399).

“Titim-titim titrəşdilər” (3, 400).

“Adam balasıan, məni höysələdən çıxartma” (3, 401).

“Tufar daşı kimi dümağ ağardılar” (3, 401).

“Matdarı-qıtdarı qurudu” (3, 403) və s.

Canlı danışığ dilindən gələn bu tip ifadələr xalq dastanlarının ruhu ilə əkiz ifadələrdir. Çünki bir folklor nümunəsi kimi dastanları yaradan da xalqdır, yaşadan da.

Xalq dastanlarının mətnlərində bütün aşıq mühitlərində fəaliyyət göstərən (və yaxud göstərmiş) söyləyici-ifaçılar üçün qəbul edilmiş, sabitləşmiş, ümumi bir süjet xətti mövcuddur. Söyləyicilərin əksəriyyəti bu ortağ nöqtədən çıxış edirlər. Lakin çoxvariantlılıq və variantlar arasında müşahidə olunan fərqlər zaman və məkan münasibətləri ilə bağlıdır. Bu məsələdə sənətkarı yetirən aşıq mühitlərinin rolu çox böyükdür. Belə ki aşıq-söyləyicilər dastanları təqdim edərkən öz ustadlarından eşitdikləri şəkildə çatdırmağa üstünlük verirlər. Bununla da zaman keçdikcə hər aşıq mühitində az qala monoton təhkiyə üsulu və məzmun çalarları formalaşır. İstər məzmundakı fərqli çalarlara, istərsə də məzmunla uzlaşan poetik

nümunələrdəki qabarıq görünən fərqlərə baxmayaraq, söyləyicilər hamısı əsas xətdən, özək nöqtədən çıxış edirlər. Eyni dastanın variantları arasında məzmun fərqlərinə nisbətən, poetik nümunələr (şeirlər) arasındakı fərqlər daha qabarıq görünür. Bu, söyləyici texnikasında təbii bir prosesdir. İfaçı dastanın məzmununa, qəhrəmanların xarakterinə, auditoriyanın əhvalına uyğun şeirlər seçməkdə sərbəstdir və bu gediş həm də sənətkarın bacarığını dəyərləndirir.

Aşiq Aslan Kosalının repertuarından götürülmüş dastanlar haqqında danışarkən bu dastanların digər variantlarla qeyd etdiyimiz fərqləri üzərində dayanmaq maraqlıdır. Bu yanaşma həm də Aslan Kosalının dastan ifaçılığında rolunu, mövqeyini aydınlaşdırmaq baxımından əhəmiyyətlidir.

İşin elmi nəticəsi. “Ağcaquzu” qolunun yazıya alınması və nəşri məsələsi, söyləyici özünüifadəsinin və orijinallığının verilmiş nümunələrlə təsdiqi öz ifadəsini tapmışdır.

İşin elmi yeniliyi. “Koroğlu” dastanında digər qollardan fərqli olaraq ətraflı araşdırmaya cəlb edilməyən bu qol haqqında araşdırma xarakterli fikirlər bildirilmişdir.

İşin tətbiqi əhəmiyyəti. Bu qolun təhkiyə variantlarının çox olmadığını nəzərə alsaq, ustad aşığın təhkiyəsi fonunda bildirdiyimiz fikirlər gələcək araşdırmalara maraqlı oyanmaq baxımından faydalı ola bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Ə.Əsgər. Oğuznamə yaradıcılığı. Bakı: Elm, 2013, 340 s.
2. Borçalı folklor örnəkləri. II kitab. Bakı: Elm və təhsil, 2013, 390 s.
3. Azərbaycan folkloru külliyyatı. XXX cild. Bakı: Elm və təhsil, 2012, 420 s.
4. Folklor arxivi. Əlyazması. İnv. №726 (5)³⁶.
5. Azərbaycan dastanları. IV cild. Bakı: 2005, 542 s.
6. S.Əlizadə. “Kitabi-Dədə Qorqud”. Bakı: Öndər, 2004, 375 s.
7. M.H.Təhmasib. Azərbaycan xalq dastanları. Bakı: Elm, 1972.

